

**КОНФЛІКТИ І ХАРАКТЕРИ У ТРАГЕДІЇ
ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО «САВА ЧАЛИЙ»**

Анотація: У статті здійснено аналіз трагедії І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» під кутом зору провідної проблеми – герой і народ.

Annotation: The article analyzes the tragedy of I. Karpenko-Kary "Sava Chaly" from the point of view of the leading problem - the hero and the people.

Ключові слова: драма, драматург, патріотизм, гайдамаки, польська шляхта, зрадництво, ватажок, народ.

Keywords: drama, dramatist, patriotism, haydamaks, Polish nobility, treachery, leader, nation.

Трагедія «Сава Чалий» – найвизначніша історична п'єса І. Карпенка-Карого. У творі піднесено ідею любові до рідного краю, непримиренності до його ворогів, зокрема зрадників. «Сава Чалий» – історична трагедія. В її основу покладено відому українську пісню, в якій засуджується зрадник батьківщини Сава Чалий і прославляється Гнат Голий, як справжній патріот.

І. Карпенко-Карий зображує гайдамацький рух, йдучи за фольклорною традицією. Показуючи трагедію визвольних змагань народу, зумовлену зрадою ватажка, який за панські ласощі й принади перекинувся на бік Потоцького і став страчувати своїх недавніх побратимів, драматург акцентує на справедливості помсти над перекинчиком, здійсненої його колишнім товаришем Гнатом Голим. Засуджуючи поведінку зрадника, І. Карпенко-Карий порушував болючі проблеми сучасного йому суспільного життя, розв'язував їх з демократичних позицій.

Дослідники вважають трагедію І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» твором, який має ознаки неоромантичного характеру. З романтизмом єднає жанр трагедії (улюблена форма романтиків), зображення минулого. Драматичний конфлікт між героєм і масою, герой п'єси – носій гуманістичних цінностей, непересічна особистість. Проте для трагедії «Сава Чалий», як психологічна, історична, соціальна вмотивованість подій і характерів, притаманна більшою мірою неоромантизмові. Окрім того, у неоромантичному творі поступово зникає поняття «натовп», «маса», поступаючись місцем спілці рівноправних особистостей, вияв чого маємо і в трагедії.

У «Саві Чалому» правдиво розкрито класові суперечності в українському суспільстві першої половини XVIII ст., показано непримиренність двох ворожих сил – панів і селян. Гнобителями народу виступає не тільки польська шляхта, а й українська козацька старшина. Запорожець, що втік із Січі і приєднався до повстанців-гайдамаків, каже: «Голота січова поривається до нас, так старшина придержує, вона поспільству не сприяє, бо і сама б по-панськи жить хотіла» [Карпенко-Карий 1989: 304].

У ряді сцен, на основі історичних документів, драматург майстерно створив хвилюючі картини народного горя і цим вмотивував той гнів, з яким селяни йшли в гайдамаки і мстили своїм ворогам. І. Карпенко-Карий правдиво показав нескореність народу, його стійкість і незламність у боротьбі проти своїх гнобителів. Повстанців не лякають ні жахливі торттури, ні люта смерть на палі. У класовому антагонізмі, так виразно відтвореному і в пісні, і в трагедії, полягав основний соціальний зміст епохи, що породила таких антиподів, як Сава Чалий та Гнат Голий. На цьому непримиренному антагонізмі й побудований конфлікт трагедії.

Головними героями твору є не лише Сава Чалий чи Гнат Голий, а гайдамаки: Гнат Голий, Медвідь, Грива, Кульбаба, Кравчина, Молочай, Яків, Гаврило, Микита,

безіменні запорожці і гайдамаки, які всі разом створюють образ могутнього повсталого народу, що під керівництвом Сави, а потім Гната мстить польській шляхті та її прислужникам за заповідані знущання.

Образи гайдамаків мають індивідуалізовані риси. Наприклад, Медвідь і Грива – найближчі друзі й порадики Гната – або гайдамака без імені й прізвища, який під час допиту коронним гетьманом Потоцьким проявляє героїзм та витримку, що наводить жах на польських магнатів. Цей безіменний гайдамака виступає як уособлення нездоланної сили народу, про яку із заздрістю говорить шляхтич Шмигельський: «З таким народом можна весь світ покорити!».

У процесі розгортання соціального конфлікту – загостреної боротьби між гнобленими селянами та панством – розкривається образ зрадника Сави Чалого. З експозиції драматург окреслює визначну роль Сави «як всенародного ватажка, який постає своєрідним символом страху для поневолювачів» [Івашків 2011: 116]. Хвиля народного гніву підносить Саву Чалого, робить це ім'я страшним для панів. Та вже перші промови Сави свідчать про його нерішучість у боротьбі з жорстокими гнобителями. Він закликає не до грізної розправи з ворогами, як того прагнуть повстанці, а до втечі від гнобителів «на вільні козацькі степи». Щодалі збільшується прірва, яка роз'єднує гайдамаків і їхнього отамана. Драматург показує, що Сава Чалий не вірить у перемогу народу, у здатність повстанців забезпечити лад у країні. Тому він шукає компромісу з панами, який приводить його, зрештою, до прямої зради народу.

Драматург акцентує на колізії глибинних інтересів двох ватажків. У них різна соціальна опора: якщо Голий виражає настрої простолюду, то аристократ Чалий цих «голяків» побоюється. Його лякає стихійний розмах повстання, від якого годі чекати чогось іншого, крім кривавих наслідків: «Усе, усе, усе! Жадоба помсти в них така велика, що здержати її, як здержать воду ту, що ринула

крізь прорвану греблю, нема у чоловіка сили! І понесуть вони тепер на Україну і смугу, і пожежу, і кров проллють ріками, без жодної користі для народу, а потім і самі на полях усі сконають» [Карпенко-Карий 1989: 309]. Поміркувана програма, запропонована Чалим, була відкинута гайдамаками «дякуючи» закликам Гната Чалого, розпаленого жагою помсти: «Пора нам почать зенацька нападать і різать, і палить напасників». Слово Сави і слово Гната – позиція двох непримирених світоглядів (мир, спокій кров, смерть). Чалий вважає себе правим, коли намагається знайти правильний шлях у боротьбі... я прогнать всі кривди хочу з України, щоб не було потім причини нам кров братерську знову й знову проливать! [Карпенко-Карий 1989: 313].

Отже, типова ситуація ватажок і маси. Кожен народ має два обличчя: одне діаметрально протилежне іншому, одне належить більшості, друге меншості. Меншість завжди є відображенням більшості в позитивному або негативному значенні. Отже, народ породив Саву зрадником, не зрозумів його, не підтримав, а потім так гнівно затаврував навіки у пісні «Ой був на Січі старий козак».

Історія свідчить, що наша людськість була непередбачувана у своїх діях, імпульсивна та жорстока. Охлократія (влада народу) страшна, дика сила, здатна на руйнацію не лише культури, волі а й на знищення тих, хто не відповідав вимогам натовпу, визнаючи значимість людини тільки після її загибелі.

Глибоко народне розуміння драматургом гайдамацького руху як всенародного й патріотичного, учасники якого карали і панів, і зрадників, подібних до Сави Чалого, дало можливість І. Карпенку-Карому виділити цільну й могутню постать народного месника Гната Голого. Йому в трагедії менше приділено місця, ніж Саві, однак Гнат Голий за своїм значенням стоїть вище Сави, бо саме з його іменем пов'язані кульмінаційні моменти трагедії, вся та рішуча і послідовна боротьба народних месників-

гайдамаків як проти шляхти, так і проти зрадників Вітчизни. Тому саме він, Гнат, від імені повсталого народу розправляється і з Савою Чалим, і зі Шмигельським. Образ Гната Голого глибоко реалістичний. Гнат – це воїн-повстанець, який дбає про успіх повстання, а не про «сукні і адамашки», як Сава. Контраст відчутний і в мові Гната. Свої погляди та мрії він висловлює на протигагу Саві і Шмигельському, лаконічно й ясно. Гнат Голий – не стихійний бунтар, а свідомий повстанець, непримиренний борець проти зрадників батьківщини. Після розправи з Шмигельським він сказав: «Пропав зрадник! Так пропаде й Сава без пугтя, без слави, так пропадуть всі зрадники свого народу!...». У цих словах і вчинках Гната виявилися політичні вимоги народу, патріотизм і гуманізм гайдамаків.

Якщо у М. Костомарова – Гнат Голий лиходій, бездумний убивця, то у І. Карпенка-Карого – втілення совісті запорожців, захисник скривдженого поляками рідного народу. Таке трактування колишнього побратима, а згодом – найбільшого ворога Сави Чалого – не випадкове. І. Карпенко-Карий добре знав, що запорожці до вбивства козака козаком ставилися суворо: зарубаного шаблею в поединку ховали в одній труні з його живим супротивником. Гната, як свідчать історичні факти, запорожці не збиралися карати. Після смерті Сави Чалого козаки визволили Гната Голого з-під арешту київського генерал-губернатора й зустріли побратима з пошаною.

І. Карпенко-Карий намагався бути чесним у змалюванні свого героя, підкресливши трагедію особистості, яка, опинившись у критичній ситуації, на мить втратила себе. Вічне питання «бути чи не бути» постало з усією безповоротністю, глухий кут настільки глухий, що психіка Сави, захищаючись, переводить думки в площину особистого: повернув би я своє життя на мирне, тихе господарство», разом із шляхтянкою Зосею. Герой твору приречений на моральне випробовування, коли людині

доводиться платити за свій моральний вибір свободою, здоров'ям, а часом і самим життям.

Отже, трагедія «Сава Чалий» є найвищим надбанням історичної драматургії. В цьому творі автор досягнув глибокого поєднання історичної правди з художньою. Герої драми (як історичні особи, так і створені автором) діють в типових обставинах, а це є найголовнішою вимогою реалістичного мистецтва і запорукою творчого успіху. Події в трагедії розвиваються не за принципом формальної логіки, який вимагає лише зовнішньої правдоподібності, а відповідно до внутрішніх закономірностей і послідовності, що впливають з руху тих історичних подій і вчинків героїв, які тут художньо відтворені на основі історичних джерел і творчого авторського домісли. Трагедія «Сава Чалий» є переконливим доказом того, який благотворний вплив мала усна народна творчість на українську літературу і драматургію зокрема. І. Карпенко-Карий з народної пісні взяв не тільки сюжет і головні образи, а й народно-патріотичну концепцію в засудженні ренегатства.

Уроки трагедії І. Карпенка-Карого, її злободенність полягають у тому, що вона закликає до єдності народу, до єдності ватажка і мас. Драматург навчає обдумувати кожен свій крок, кожен вчинок, нагадує, що невважені дії можуть призвести до горя, нещастя, до невідворотного кінця.

Література

1. Авраменко О. Українська література : Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту, академічний рівень). Авраменко О., Пахаренко В. Київ : Грамота, 2010. 280 с.
2. Жадан М. Виховуємо патріотів художнім словом. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2012. № 15. С. 21–25.
3. Івашків В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Тернопіль : Богдан, 2011. 192 с.

4. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / Вступ. ст., упоряд. і приміт. Р. Пилипчика; ред. С. Зубков. Київ : Наук. думка 1989. 608 с.

5. Майстер драми : Драматичні твори І. Карпенка-Карого : навч. посіб. упоряд. Чічановського А.; передм. Дем'янівської Л. Київ : Грамота, 2004. 496 с.

6. Шнайдер І. Трагедія «Сава Чалий» Карпенка-Карого і українська історична драма XIX ст. Київ, 1959. 269 с.

Кушнір Ксенія Анатоліївна – здобувачка СВО бакалавра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)).
Наукові інтереси: українська література початку XX століття.

Анастасія Стеценко
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Ткаченко В. І.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ НОВЕЛІСТИКИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА 1916-1933 РОКІВ

Анотація. Статтю присвячено феномену В. Стефаніка як письменника, жанровому розмаїттю його новел, психологічній майстерності слова. Виокремлено особливості післявоєнної новелістики письменника.

Ключові слова: новела, особистість, людина, війна, страждання.

Annotation. The article is devoted to the phenomenon of V. Stefanyk as a writer, the genre diversity of his novels, and his mastery of words. The peculiarities of the writer's post-war short stories are highlighted.

Keywords: short story, personality, man, war,